

8.

Szépség, alázat és megszenségtelenítés

Az *oikophilia* a szükségletünkéből fakad mindaz iránt, ami táplál és biztonságot ad, ám titokzatosabb és kevésbé önös módokon mindenütt szétárad a környezetünkre. Az *oikophilia* a felelősségre való felszólítás, mely helyteleníti a számító magatartást. Arra hív fel, hogy szeressünk, ne pedig kihasználjunk; hogy tiszteljünk, ne pedig kizsákmányoljunk. Arra ösztökél, hogy a környező, otthonos dolgokra személyekként tekintsünk – ne csak mint eszközökre, hanem mint önmagukban vett célokra. Sokféle járulékos késztetést foglal magában és formál át, melyek közül kettő különösen méltó a figyelmünkre, hiszen ezek ösztönözték az utóbbi idők szinte valamennyi jelentősebb természetvédő mozgalmát – ezek a szépség szeretete, s a szent iránti tisztelet. A felvilágosodás óta az esztétikai ízlés és a természetes áhítat éberen virrasztott környezetünk felett, s visszatartotta a kezét, mely azt lerombolni készült. Manapság a szépséget dicsóítik, inkább, mint a szentet. Azonban emlékeznünk kell arra, hogy az olyan gondolkodók számára, mint Burke, Kant, Rousseau, Schiller, vagy éppen Wordsworth, a szép és a szent összekapcsolódott, s együtt kellett megmenteni őket a kizsákmányolás és rombolás emberi késztetésétől.

Egy sajátos oka is van a szépség felmagasztalásának, mely nem függ össze a befolyással, melyre a modern emberek gondolkodásában tett szert. A filozófia egyik régtől fennálló tézise szerint a szépség belső érték.¹ Szépként tekinteni valamire annyit tesz, hogy éppen azért értékeljük, ami, nem pedig azért, amit tesz, s nem is a célokért, melyeket szolgál. Ebből nem következik, hogy a szépség haszontalan volna. Ellenkezőleg, éppen a szép dolgok önértéke az, mely hasznossá teszi őket. Hasonló ez a barátsághoz. A barátod úgy értékes a számodra, amilyen. Ha eszközként bánsz vele – saját céljaidra használva –, az a barátság végét jelenti. Ám a barátok mégis hasznosak: szűkös időkben segítségünkre vannak, s megsokszorozzák a mindennapi élet örömeit. A

Megjegyzés [O1]: A kulcsfogalmak, fordításaikkal:
piety – alázat
constraint – kööttség/kötelem-kötelmek
side-constraint – hallgatólagos kötelem / járulékos kötelem (kontextusfüggően)
vernacular – köznyelv
habitat – élőhely/lakhely
motive – változó a fordítása
manners/good manners — jó modor / magatartás / viselkedés

Megjegyzés [U2]:

Megjegyzés [U3]: Változtattam rajta!

Megjegyzés [O4]: *nurture* – az élet tápláló forrásai?

Megjegyzés [O5]: *nurture*

Megjegyzés [O6]: Innentől néhány bekezdés eleje nem ugrott a helyére, de nem nyúltam hozzájuk. Mindenesetre igazítandók.

¹ Kant: *Az ítélelőerő kritikája*, Budapest, Osiris, 2003; Roger Scruton: *Beauty*, Oxford, 2009.

barátság a legesleghasznosabb, mindaddig, amíg nem hasznosként gondolunk rá.²

Sokan tekintenek úgy a környezetükre, mint aminek csak instrumentális értéke van. Tudják ugyan, hogy az eljövendő generációk is rá vannak utalva, ám az efféle számító emberek számára a környezet mégsem több pusztá eszköznél.³ Ez a magatartás, melyet sok egyszerűbb nép szentségtörőnek tekintene, úgy tűnik, a politikai gondolkodásba ágyazott, s elmosza a határt a használás, illetve a kihasználás-visszaélés között.

A természettel való instrumentális bánásmód, mely mindent beáraz, sokakat mélyen felháborított a fiatalabb generációból, olyanokat, akikben felébredt a szentségtöréssel szembeni érzék, látván embertársaik kizsákmányoló szokásait. Ők más utat akartak találni, hogy a föld pártját fogják, nem olyat, ahol a jövő embereinek a pártján állnak. Lehet, hogy Lovelock Gaia-hipotézise tudományosan értelmetlen, azonban sokak számára vonzó, mert a környezeti kérdést úgy fogalmazza át, hogy az a földről és a föld szükségleteiről szóljon, ne pedig az emberekről, s az emberek vágyairól. A Lovelockhoz és Aldo Leopoldhoz hasonló gondolkodók egy geocentrikus nézőpontot nyújtanak, a környezetgazdászok antropocentrikus nézőpontja helyett. Azokhoz is szólnak, akik szent dolgok után kutatnak, de azokhoz is, akiknek a szemében az emberiség alig jobb valamiféle, a föld felszínét ellepő kórnál.⁴

A barátság példája világosabb és kevésbé megütöztető módot kínál arra, hogy elveszük a környezeti kérdések instrumentális megközelítését. Elegendő egy olyan belső értékre összpontosítanunk, melynek nem célja, hogy hasznos legyen, mégis az, úgyszólván melléktermékként. S létezik is ilyen érték, a szépség. Azáltal, hogy valamit szépnek látunk, kiemeljük a gyakorlati küzdőtérből, s olyan értékkel ruházzuk fel, melyről nem lehet lemondani, s nem is elcserélhető. És ez hasonlít a barátságra. A szépség önértéke hosszú

² Erről, s általában a belső érték fogalmáról lásd John O'Neill: *The Varieties of Intrinsic Value*, *The Monist*, 1992, in Keller (szerk.): op. cit.; valamint Krebs: *Ethics of Nature*, mely feltárja mindazokat a módokat, ahogyan belső értékekre lelhetünk a természetben, s élvezhetjük azokat.

³ Az értékelés e módja a közgazdászok második természete, s a környezet gazdaságtanával szemben éppen ezért fogalmazott meg súlyos kritikát Sagoff: op. cit.

⁴ Néhány releváns tendenciát illetően lásd Krebs: *Ethics of Nature*.

távú hasznosságot kölcsönöz a szép dolgoknak, olyat, mely, csak ha nem hajszoljuk, lehet a hasznunkra.⁵

Így működik az *oikophilia*, ami aligha meglepő, hiszen ugyanaz a morális gyökere, mint a barátságnak. Átfogja mindazon módokat, ahogyan a körülöttünk lévő dolgokat jelentőségteljesnek és helyettesíthetetlennek tekintjük: nem a becserélhetőségük felől értékelve őket, hanem úgy nézve rájuk, ahogy a személyekre tekintünk – Én egy másik Énnel szemben. Az *oikophilia* fényében látott dolgok nem aknázandók ki, nem olyasmik, amik mellőzhetők vagy elcserélhetők volnának. Nyugodt szívvel állíthatjuk: sokkal inkább szolgáljuk azzal a jövő embereit, ha így, nem pedig pusztán eszközként tekintünk a környezetünkre – még ha az az ő céljaikat is szolgálja, nem pedig a mieinket.

Az amerikai nemzeti parkok története, ahogyan a brit, amerikai, ausztrál és afrikai természetvédő mozgalmak története is egyértelműen tanúskodik arról, hogy a szépség szeretete sokkal erősebb mozgatórugónak bizonyult bármely utilitarista vagy tudományos érdeknél abban, hogy megóvják a földet és a tájat a jövő nemzedékei számára, s hogy megvédjék a többi faj élőhelyét. A szépség még ennél is fontosabb szerepet játszik a civilizált emberek lakhelyének a megóvásában. Nekem úgy tűnik, a közelmúlt legsúlyosabb környezeti pusztításai közül sok azért következett be, mert a szépség lekerült a napirendről, s helyébe a hasznosság lépett. Mindig is a hasznosság nevében sivarítják el autópályákkal, betonkolosszusokkal és terelőutakkal az emberek lakókörnyezetét, a tiltakozást pedig „pusztán esztétikainak” tekintik, mint ami „csak ízlés kérdése”.

A széptől való elfordulást két téves feltételezés ösztönözte.⁶ Az első szerint a szépség valami teljességgel szubjektív dolog, melyről nem lehet észérvekkel vitázni, s melyet illetően hiábavaló egyetértésre törekedni. A másik szerint a szépség amúgy sem számít: olyan érték, melynek nincs gazdasági jelentősége, s nem szabad hagyni, hogy bármilyen módon gátat szabjon a gazdasági növekedésnek. E két feltételezés együtt vezetett ahhoz, amit Milan Kundera a világunk „elrútításának” hív: az amerikai városok lepusztult központjaihoz körülöttük mindenütt szeméttel, a volt Szovjetunió szennyezett iparvárosaihoz,

⁵ Lásd Martin Seel: *Eine Ästhetik der Natur*, Frankfurt, 1991.

⁶ Lásd Scruton: *Beauty*.

Megjegyzés [O7]: *habitat*

Megjegyzés [O8]: *habitat*

Párizs külvárosainak háborús övezethez fogható betonrengetegéhez, Arábia elpusztított tájaihoz, vagy a közép-angliai iparvidék nyomasztó senkiföldjéhez.⁷ Fontos tehát, hogy cáfoljuk ezt a két feltevést, s hogy egyértelművé tegyük: nem fejthető ki hathatós környezetpolitika, ha az a szép és a hasznos küzdelmében nem a szépséget helyezi előtérbe.

A feltételezésnek, mely szerint a szépség szubjektív, van bizonyos funkciója egy demokratikus kultúrában. Segít elkerülnünk, hogy megsértsük a más ízlésűeket. Ha a szomszédod szereti a kerti törpéket, a kivilágított karácsonyi díszeket, a „White Christmas”-t éneklő Bing Crosbyt és még vagy ezer dolgot, amitől a hajad szála az égnek áll, hát hadd csinálja! Ez az ízlése, s joga van hozzá. Hadd legyen boldog vele, s akkor ő sem köt majd bele, hogy te Beethoven vonósnégyeseket hallgatsz, régiségeket gyűjtesz, és a házatad Palladio stílusában tervezteted – ezt viszont ő furcsálja. Mindkettőtököt az *oikophilia* sarkall: otthont teremtetek, a kényelem és a jólét helyét. Ám az otthon meghatározó vonása – mint ami a bensőségesség és vendégszeretet helyszíne – valahogy nem valósul meg. A szomszéd minden évben egyre több karácsonyi égőt rak ki, egyre nagyobb és tolakodóbb a fényáradat, és persze egyre tovább tart. Végül a háza már egész évben karácsonyfához hasonlít, a kéményből kitüremkedő Mikulással, villogó rénszarvasokkal a pázsitján. A látvány teljesen tönkreteszi a kilátást az ablakodból. Megtorlasként Wagnert hallgatsz késő éjszaka, hogy aztán Crosbyt élvezhesd hajnalok hajnalán. Íme, a demokratikus kultúra működés közben – egyenes úton az atomizálódáshoz. Az ilyesmire különösen érzékenyek Európában. Ez az egyik oka, hogy nem lelkesednek a McDonald’s-hoz hasonló amerikai multikért, akik fenntartják maguknak a jogot, hogy – ahol csak kereskednek – a logójukat mindenütt kitegyék. Érdekes módon éppen az európaiak McDonald’s-zal szembeni esztétikai irritációja volt az, mely a közelmúlt két legfontosabb környezetvédő kezdeményezését is útjára indította: a helyi ételkultúrát védő mozgalmat Franciaországban, egy gazda, José Bové vezetésével; s a Slow Food – „lassan eszel, tovább élsz” – mozgalmat Olaszországban. Ez utóbbi tiltakozásképp született arra az indítványra, hogy Rómában a Piazza di Spagnán McDonald’s-ot nyissanak – egy esztétikai gáztett, melynek a kilátásba helyezése ébresztette

⁷ Milan Kundera: *The Unbearable Lightness of Being*, New York, 1984; magyarul: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*, Budapest, AB Független Kiadó, 1987.

rá a rómaiakat a globalizált világgazdaság hátulütőire.⁸ Noha mindenkinek jogában áll reklámozni a portékáját, az európaiak úgy gondolják, a hirdetés nem teheti tönkre a helyet, ahol virít. Az amerikai hirdetéseket viszont – úgy tűnik – éppen erre tervezik. Magukra vonván a figyelmet, eltiporják a környezetüket. Amerikában talán nem ez a hatásuk: elvégre nehéz elképzelni, hogyan tehetne tönkre egy átlagos amerikai főutcát egyetlen kivilágított jel, vagy bármi más. A szokásos amerikai főutca egy használatra berendezett környezet – mi több, *áll-vány*-szerű környezet, ahogy Heidegger mondaná. Így aztán nem is meglepő, hogy senki sem él ott. Az európai városok főutcai viszont aprólékos esztétikai döntések eredői, melyeket az évszázadok folyamán hoztak, s ott a részletek az összhangot célozzák, semmit sem szántak tolakodónak. Tényleg szeretnénk, hogy a sárga M dupla boltíve versenyezzen a belső udvarok klasszikus boltíveivel, vagy megtörje a reneszánsz homlokzat szalagpárkányát? A válasz nyilvánvaló, és nemrégiben Salzburg városa épp ezért döntött úgy, hogy nem engedélyezi sem a logók, sem a cégtáblák használatát. Az üzleteknek, ha kuncsaftokat szeretnének Salzburgban, tiszteletben kell tartaniuk az épület homlokzatát, ahol működnek: a ház fontosabb, mint a benne működő üzlet vagy műhely. Mivel ez egyformán kötelez minden vállalkozást, egyikük sem szenved meg igazán.

Itt mélyreható az ellentét. A hirdetések és logók kiváltotta esztétikai visszatetszés nem új keletű, s a megszokás sem fogja azt legyűrni. Valójában ez a *techné* elutasításának egyik aspektusa, melyről az előző fejezetben volt szó: egyik vonása egy olyan világtól való elidegenedésünknek, melyben minden eszközzé lett, és semmi sem nyugszik büszkén önmagán. Vance Packard *The Hidden Persuaders* című könyvétől Naomi Klein *No Logó*jáig arra a tényre hívják fel a szerzők a figyelmet, hogy ezek a dolgok nem egyszerűen zavarba ejtenek, hanem *megszállnak* bennünket. Az emberi lelket akarják birtokba venni, mégpedig úgy, hogy az ember élőhelyét gyarmatosítják. Azért találjuk őket rútnak, mert azt testesítik meg, ami a vesztünkre tör – ez pedig a beidegződés, mely a világot és benne mindent a fogyasztás tárgyává tesz. Az esztétikai magatartás az egyetlen menedék a

⁸ Lásd José Bové és François Dufour: *The World Is Not for Sale. Farmers Against Junk Food*, London, 2001 (magyarul: *A világ nem eladó. Parasztok a „korcs étel” ellen*, Budapest, Mágus Design Stúdió, 2002); valamint a Slow Food International és a Slow Food UK internetes oldalait.

fogyasztás bűvöletéből – az egyedüli, mindennél fontosabb módja annak, hogy ismét az önértékek szférájává tegyük a világot, s ennél fogva egy olyan helyé, ahol spirituálisan és morálisan otthon vagyunk. Elhárítja a harácsolás iránti vágyat, leghűbb barátja a környezetnek.

Ez a megfigyelés ama feltevés újragondolására készíthet bennünket, mely szerint a szépség szubjektív. Houston vagy Las Vegas belvárosában baktatva valóban szubjektívnek tűnhet, mit hogy ítélünk meg esztétikailag. Ha viszont Európa nagy múltú városait járjuk, megértjük, milyen is az, ha az emberek egy közös hagyomány részesei, melyben kulcsszerepe van az esztétikai ítéletnek, s amely mértékeket fektet le mindenki tetteire nézve. Európa régi városai igencsak népszerűek. Párizs, Róma, Firenze, Bath vagy Prága lakosai nem kis áldozatot hoznak azért, hogy városukban otthonra leljenek. Az ilyen városok megújuló **élőhelyek**, sajátos *oikophiliájuk* van, és beszédesen bizonyítják, micsoda különbség van az egyéni ízlés kifejeződéseként értett esztétikai ítélet, illetve – ellenkezőleg – a közösség esztétikai ítélete közt. Meglehet, csak azért véljük a szépséget szubjektívnek, mert az életünkben nem a megfelelő téren tulajdonítunk jelentőséget az esztétikai ítéletnek – a kitűnés általi önmegegerősítés lehetőségét látjuk benne csupán, ahelyett, hogy magunkat a háttérbe állítva beilleszkednénk. Az atomizálódás, melyre utaltam, nem az otthonteremtéshez való esztétikai hozzáállásból fakad, hanem abból, hogy nem látjuk, mit is igényelne az.

A jó modort annak fontos példaként említtem korábban, miként igazítja ki önmagát a hagyomány, márpedig viselkedésünk és esztétikai választásaink összefüggenek. Noha az amerikaiak feljogosítva érzik magukat, hogy kedvük szerint építkezzenek, arra mégsem érzik feljogosítva magukat, hogy kedvük szerint viselkedjenek a szomszédaikkal. Éppen ellenkezőleg. Amerika kultúrájában rendkívül fontos szerepet játszik a viselkedés, melyet a békés egymás mellett élés legfontosabb biztosítékának tekintenek. Az amerikaiak üdvözlik a szomszédaikat, tisztelettudóan szólnak egymáshoz, mindig mosolyognak. Ha valaki beléjük botlik az utcán, ők kérnek elnézést. Még egy vadidegentől sem tudnak anélkül búcsút venni, hogy ne kívánnának neki jó napot. Magyarán, az amerikaiak viselkedése egyfajta önmegettagadásról tanúskodik. Magatartásformáik az egyéniség háttérbe szorításának a módjai, melynek a helyét az alkalmazkodási gesztusok *lingua franca*-ja tölti ki. Ennek

Megjegyzés [O10]: *habitat*

Megjegyzés [O11]: *A manners-t következetesen*

megvan a maga szerepe: óvja a magánszférát a nyilvánosságtól, s lehetővé teszi, hogy mindenki biztonságban érezze magát személyes terében, a nyilvánosság tartománya pedig a lehető legkevésbé legyen fenyegető.

A szépségre is így kellene tekinteni – koordináló alkalmatosságként, mely segít alkalmazkodni egymáshoz, s hogy jó viszonyban tudjunk élni egymással. Bár a művészek képesek olykor a kívülállók szemével láttatni alkalmazkodó szokásainkat, ezt az érzéseinkben lakozó szépségre apellálva teszik. A romlás esztétikája, Baudelaire *esthétique du mal*-ja azért érthető a számunkra, mert a vers nyelvezete és képi világa megérinti az érzelmeinket, s ez elfogadóvá tesz bennünket a költő felforgató póza iránt. Gyönyörű versben öntve kínálja fel érzelmeit a költő, s így lágyabbá teszi azokat, hiszen most másokhoz címzi őket, kiknek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint magának. A szépség a művész felett áll, ami a megítélést illeti. Napjaink önreklámozó művészete szoktatott rá bennünket, hogy a szépséget az önkifejezés egy formájának tekintsük, pedig a valódi szépség legalább ennyire szól az önmehtagadásról. Általa adózunk közös élőhelyünknek, s általa nyerünk jogot, hogy megnyilatkozzunk a világban, amelynek részesei vagyunk. Ám ha ez így van, meginog a feltevés, mely szerint a szépség pusztán valami szubjektív. A szépség kezd más jelleget öltetni, konszenzusteremtő stratégiánk egyik eszközének bizonyul, egyike azon értékeknek, melyek révén kialakítjuk egy valamennyiünk számára vigasztaló világot, melyhez éppen általa tartozunk. Vagyis a szépséggel otthont teremtünk.

Ezt a családi élet rítusaiból és a családi szokásokból érthetjük meg. Gondoljunk csak arra, mi történik, amikor étkezéshez asztalt terítünk. Ez nem egyszerűen hasznos esemény. Mert ha így állunk hozzá, a rítus varázsa megtörik, s végül minden családtag magának szed majd és egyedül eszik. Az asztalt a szimmetria szabályai szerint terítjük meg, az alkalomhoz illő evőeszközökkel és tányérokkal, illő kancsóval és poharakkal. Esztétikai normák uralnak mindent, s ezek a normák, melyeket szabadon követünk és szabadon variálunk, a családi élet *értelmének* egy részét hordozzák magukban. A fűzfamintás tányér díszítése évszázadok óta ugyanaz, s az átlagos polgári otthonokba Kína ősi *oikophiliáját* csempészi be. Szomorú, elfeledett történetet idéz, de a ma embere számára már nem a szomorúságról, hanem a nyugalomról, gyöngédségről és a dolgok állandóságáról szól. Az asztalon lévő

Megjegyzés [O12]: *device* – nem találom a megfelelőjét ide.

hétköznapi tárgyak az otthon iránti odaadás nyomait viselik magukon. Törölgetéstől kopottas peremük családi kötelekről mesél halkán és szerényen. Annak is megvan a rítusa, miként kerül az étel az asztalra, s a családi étkezésekkor bizonyos szokások és esztétikai értékek folytonosságának lehetünk a tanúi. Egy másfajta folytonosságot is tapasztalhatunk azonban, mégpedig az esztétikai értékek és az **alázat** között, mely utóbbiban az a felismerés tükröződik, hogy a világ más kezekben, nem a miénkben van. Az isteneknek is terítve van tehát. A vallásos emberek étkezés előtt áldást mondanak, maguk közé hívva az Istent, mielőtt még asztalhoz ülnek. Az effajta vallásosság igencsak távol esik a spirituális ínség térítő szenvedélyeitől – ez a hit az *oikophiliából* fakad, az istenek állandó hívása, hogy köztünk lakozzanak. Ilyen az **alázat**.

Megjegyzés [O13]: *piety*

Mindez azt példázza, mennyire fontos a szépség az otthon megteremtéséhez, s ennél fogva a *közösen lakott* környezet létrehozásához. Amikor fellép az **együttélés** szándéka, először mindannyiunk számára elfogadható normákat és konvenciókat keresünk. Lemondunk a saját vágyainkról és szubjektív preferenciáinkról, hogy létrejöhessen egy olyan konszenzus, mely közös háttérként szolgál majd ahhoz, amik vagyunk, s amit teszünk. Ilyen körülmények közt az esztétikai nézeteltérések már koránt sem olyan ártatlan véleménykülönbségek, mint amikor eltérően ítéljük meg az étel ízét (ami különben sem nézeteltérés, inkább csak különbség). Amikor épített környezetről van szó, nem csoda, hogy az esztétikai nézeteltérések vérre menő pereskedés és a jog által kikényszerített lépések tárgyát képezik – még Amerikában is, ahol az én házam az én váram joga érvényesül.

Megjegyzés [O14]: *piety*

Megjegyzés [O15]: *sharing*

A nézetet, mely szerint a szépség pusztán szubjektív, visszautasíthatjuk anélkül is, hogy objektivitását valljuk. A szubjektív és objektív közti megkülönböztetés nem világos, és nem is fed le mindent. Inkább úgy fogalmaznék, hogy a szépségre vonatkozó ítéletek a társadalmilag elfogadott *jelenlét* kivívását célozzák. Nem egyszerűen preferenciákat fejeznek ki, melyeknek a vágyak piacán a helye. Inkább társadalmi önanonosságunkkal állnak szoros kapcsolatban: ítéleteink kapcsán választásaink elismerését és helyeslését várjuk másoktól. E tekintetben az ízlésítéletek nem is nagyon különböznek az erkölcsi ítéletektől, s gyakran még a témájuk is hasonló – például amikor obszcenitásuk, brutalitásuk vagy éppen szentimentalizmusuk

miatt bírálunk műalkotásokat.⁹ Az viszont, hogy milyen messzire juthatunk az e kérdésekről folytatott ésszerű eszmecserével, azon múlik, miként vélekedünk a második állításról, miszerint a szépség valójában nem oszt, nem szoroz.

Gondoljunk ismét a szomszéd házára, ami csupa giccs és fényárban úszik. Mindez fontos a számára; de fontos számomra is. Legalább annyira szeretnék megszabadulni tőlük, mint amennyire ő kitart mellettük – talán még jobban is, hiszen az én ízlésem (ellentétben az övével) abban a vágyban gyökerezik, hogy összhangban legyek a környezetemmel, ne pedig kitűnjek belőle. Tehát itt egy bizonyíték, hogy a szépség igenis számít – s hogy az ízlésünk összehangolására irányuló igyekezet alapvető ahhoz, hogy otthonunkban, városunkban és közösségünkben együtt tudjunk élni másokkal, azaz közös lakhelyet teremtsünk. Persze előfordulhat, hogy nem jutunk egyetértésre, s hogy a különböző helyeken élő közösségek eltérő módokon valósítják meg az esztétikai koordinációt. A csupa kő és cserép város az itáliai hegytetőn igencsak más, mint a zulu falu a maga vályogviskóival és hullámbádogból eszkbált templomával. Azonban mindkét település olyan esztétikai **kötöttségek** szerint épült, melyekben az egyéni különbségek elmosódnak és egy közös stílus teszi őket elfogadhatóvá.

Megjegyzés [O16]: constraints

Az esztétikai ítéletnek tehát minden olyan hely létrehozásában szerepet kell kapnia, ahol emberek laknak majd, legfőképp a városok épületeinek a tervezésében. *The Death and Life of Great American Cities (Az amerikai nagyvárosok élete és halála)* című, 1961-ben megjelent ünnepest könyvében Jane Jacobs azt fejti ki, hogy a városoknak spontán és organikus módon kellene fejlődniük, hogy kereteik közt megőrződhessen mindaz, ami szándékolatlanul létrejön lakosaik közös tevékenységei nyomán. Csakis így segíthetik elő a városi élet békés kibontakozását. Egy igazi város megszámlálhatatlanul sok városlakó akaratának a megtestesülése, nem pedig olyan, ahogyan azt néhány önjelölt szakértő eltervezi. Leginkább ez tetszik napjaink utazójának Róma régi kerületeiben, Sienában vagy Isztambulban. Egyes várostervezők szerint Jacobs azt sugallja, hagyni kell, hogy az esztétikai értékek maguktól érvényesüljenek; mások azt bizonygatják, épp ellenkezőleg,

⁹ E mellett érvelek *Art and Imagination* (London, 1974) és *Beauty* című könyveimben.

hogy Jacobs példái valójában az általa mellékesen becsempészett esztétikai értékekből merítik meggyőző erejüket.¹⁰

Természetesen látnunk kell, hogy a régi városok, melyek szerves összetettségét Jacobs olyannyira csodálta, a tervezés nyomait viselik magukon – persze nem olyan átfogó tervezését, amelyet L’Enfant valósított meg Washingtonban vagy az Adam fivérek Bathban. Inkább a szimmetria és a rend helyhez illeszkedő formáit szőtték e városok szerkezetébe, amilyen például a Piazza Navona Rómában vagy a Szulejmán mecset és környéke Isztambulban. S az ilyen projektekben esztétikai értékek jutnak kifejezésre. Az építések azt tartották szem előtt, hogy valami *odailót* szőjenek a város már meglévő szövetébe, hogy lokális szimmetriát érjenek el egy történelmileg adott település kontextusában. Egyetlen katasztrófa sem súlytotta olyannyira városainkat – az európaiakat csakúgy, mint az amerikaiakat –, mint az a modernista elképzelés, mely szerint egy épületnek *ki kell tűnnie* környezetéből ahhoz, hogy önnön eredetiségét kinyilvánítsa. Ahogyan az otthon, úgy a városok sem lehetnek meg jó modor nélkül; a jó modor pedig azt követeli meg, hogy alkalmazkodjunk a szomszédokhoz, és ne a kívülállásunkat hangoztassuk. Persze *néhány* épületnek ki kell tűnnie – ahogyan például a Capitolium Washingtonban, a Parlament Londonban, vagy a Szent Péter Bazilika Rómában is teszi. Ám ezek az épületek nem a városszerkezeten elkövetett erőszakkal vonják magukra a figyelmet, hanem annak megkoronázásával. Igenlik, nem pedig tagadják a körülöttük zajló hétköznapi életet, azokat a politikai és spirituális hatalmakat szimbolizálják, amelyekről mindennapi létünk függ.

Jane Jacobs nem a csúcsra járatott modernizmus stílusellenességét kifogásolta, hanem azt a funkcionalizmust, mely szerint az épületeket céljaikra kell szabni, s így elválaszthatatlanok maradnak tőlük örökre. Mivel a gazdasági életben nem létezik „örökké”, húsz év után az épületek ott állnak gazdátlanul, mi több, egész városok árválnak elhagyatva, ha megszűnik a helyi ipar. Amerikában ezt csak súlyosbítja az iparüzési övezetekről szóló törvény, amely az ipari tevékenységet meghatározott városrészekbe szorítja, a hivatalokat másokba, míg a boltokat megint csak másokba, kihalttá téve ezzel

¹⁰ Jane Jacobs: *The Death and Life of Great American Cities*, New York, 1961; Nicolai Oroussoff: „Outgrowing Jane Jacobs and Her New York”, *New York Times*, 2006. április 30.

napközben a lakott területeket, kiiktatva onnan a társas érintkezés gócpontjait. A zónatörvények szerint igazgatott város meghal, amint bekövetkezik az első gazdasági sokk – Buffalótól Tampáig láttuk, amint az egyes városrészek eleinte elveszítik funkciójukat, majd lerombolódnak, hogy végül az erőszak és pusztulás színtereiül szolgáljanak. Azzal, hogy a városközpontból kiköltöztetik a lakókat, felügyelet nélkül hagyják azt az amerikai zónatörvények, szabad prédaként mindenféle nomadizmus számára, tele olyan épületekkel, amelyek soha nem lesznek képesek alkalmazkodni a társadalmi és gazdasági változásokhoz. Az etológia törvénye, mely szerint a félresiklott alkalmazkodás a kihalás előjátéka, az amerikai nagyvárosra is igaz. Maradt még ugyan néhány jó példa – megújulásra képes, lüktető utcai étellel büszkélkedő települések, mint Chicago, San Francisco és New York belvárosa –, azonban túlságosan is sok térség vált senkiföldjévé, irodákkal és parkolókkal, s majdnem mindenütt robusztus felhőkarcolók adnak utat légi üvegálmoknak a maguk szilárdan az utcába markoló kőtalapzatával.

Továbbá az építkezés funkcionalista módjai, melyek egész tömböket sajátítanak ki vagy kiszögellő sarkokat emelnek a járókelők útjába, nem engedik, hogy létrejöjjön a legfontosabb nyilvános tér, az utca. Az utcák, ahova a rájuk mosolygó házak bejárati ajtóit nyílnak, a város artériái és vénái, légzőszervei és táplálékcatornái – a csatornák, ahol kommunikáció minden formája zajlik. Az utca, ahol emberek élnek, dolgoznak és templomba járnak, ugyanúgy megújul, ahogy az élet megújítja magát; ügyelő szemei vannak, s közös életformák töltik meg tartalommal. Mindennél fontosabb, hogy utcáinkat megóvjuk a gyorsforgalmi utaktól és autópályáktól, a tömbszerű építkezésektől, no meg az organikus települést ellehetetlenítő zónaszabályoktól. Egy újabb kutatás szerint a városon keresztülhaladó minden egyes gyorsforgalmi út 18 százalékkal csökkenti annak lakosságát – és ez csak egy a számos negatív társadalmi hatás közül, amit az olyan tervezési és építkezési gyakorlat miatt kell elszenvednünk, amely az autókat részesíti előnyben az emberekkel szemben.¹¹

¹¹ Nathaniel Baum-Snow: „Changes in Transportation Infrastructure and Commuting Patterns in US Metropolitan Areas, 1960–2000”, *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 2010. május.

Jacob eszméi is arra a sorsra jutottak, amelyre minden jövődőlés az általunk ismert történelemben: tudomást sem vesznek róluk, mígnem már késő cselekedni. Üzenete azonban nemrég visszhangra lelt James Howard Kunstler munkájában, aki *The Geography of Nowhere (A sehol geográfiája)* című könyvében Jacobs eszméit továbbfejlesztve írja le, miben áll szerinte az amerikai urbanizáció esztétikai és morális katasztrófája. Nevezetesen azt, hogy a zónatörvények egyre messzebb űzik az embereket munkahelyük és pihenésük színtereitől, rövidéletű vállalkozások elhagyatott romjait hagyva hátra maguk után. Kunstler azzal folytatja gondolatmenetét (*The Long Emergency – A hosszú szükségállapot* – című művében), hogy a külvárosokba költözés folyamata – mely mindenki szerint az egyetlen válasz a katasztrófára – nem tartható fenn, s hogy mindezzel Amerika egy elhúzódó válsághelyzetet teremt magának, amely majd az olaj kimerülésével lép fel.¹²

Jacobs és Kunstler a városról való gondolkodás ama hagyományának a képviselői, amely Pugin *Contrasts*jával (*Ellentétek*) és a neogótika színre lépésével vette kezdetét Európában, s mely Lewis Mumford *The City in History (A város a történelemben)* című, 1937-ben megjelent nagysikerű könyvében csúcsosodott ki. Mumford a sűrűn beépített és mezőkkel határolt középkori várost tekinti eszményinek. A középkori város zsúfoltságáért azonban nem annyira az utca és a tér esztétikája a felelős, hanem inkább az, hogy minden közösségnek fallal kellett körülbástyáznia magát az ellenséges támadásokkal szemben. Az európai város esztétikája legalább annyira a háborúra és fosztogatásra, mint amennyire a letelepedés és kereskedelem kívánalmaira adott válasz. Amerika egyetlen polgárháborús tapasztalatát mindkét oldal kivételes tragédiaként élte meg, s a túlélőktől semmi sem állt távolabb, mint egy újabb polgárháború kirobbantásának a gondolata. Ezért a katonai fenyegetettség mint külső körülmény nem hatott kényszerként az amerikai városra. Ez másfajta városesztétikát eredményezett, olyat, amely – Jacobsszal és Kunstlerrel ellentétben – nem hogy megvetné, hanem üdvözli a külvárost, egyaránt elfogadva az otthonteremtés centrifugális erejét, illetve az ipar és kereskedelem központosító hatását.

¹² James Howard Kunstler: *The Geography of Nowhere. The Rise and Decline of America's Man-Made Landscape*, New York, 1993; valamint Uő.: *The Long Emergency. Surviving the Converging Catastrophes of the Twenty-First Century*, New York, 2005.

Így aztán a Joel Kotkinhoz hasonló szerzők a mellett érveltek, hogy Észak-Amerikában a külvárosokba áramlás megállíthatatlan folyamat, s valójában csakis így lehet kielégíteni a növekvő népesség jogos követeléseit, amely egyébiránt – becslések szerint – újabb 100 millió lakossal gyarapszik majd a következő negyven évben.¹³ Ezenkívül a feltörekvő amerikaiak számára az, hogy kertvárosba költözzenek, egyet jelent a valódi otthonteremtéssel. Ekkor alapozzák meg végre s adják büszkén a világ tudtára valamely közösséghez tartozásukat, s ekkor választhatnak a család ínyére való – nem pedig a társadalommérnökök megálmodta sémákat követő – otthont, iskolát és szomszédságot. Ennélfogva az amerikai kertvárosok házai nem az egy kaptafára készült európai „lakótelepek”, hanem inkább a vidéki pihenőhelyek mintájára vannak tervezve, melyek nem annyira utcaházas, mint inkább családi kúriák együttesét alkotják, s az egész kertszerűen van kialakítva, ahol kis kastélyok kandikálnak ki a fák közül. Persze ennek a kertváros-esztétikának nemcsak Amerikában vannak hívei. Az elképzelésnek, miszerint a nagyváros szívében egy park szolgáljon természetes pihenőhelyül – mint például a Central Park New York-ban, mely Frederick Law Olmsted pompás terveit dicséri –, hosszú generációk óta vannak hívei Európában is. Ebből született Ebenezer Howard „kertek városa” („garden city”) mozgalma Angliában, s a fiatal „zöldváros” („greening the city”) mozgalom Nagy-Britanniában, Skandináviában és Németországban.

Kotkin érvelését a közelmúltban Robert Bruegmann képviselte Amerikában, Paul Barker pedig Nagy-Britanniában. Mindketten a kertvárosok javára írják, hogy választott lakókörnyezetek, sőt bensőséges települések, ahol az átlagember olyan szabadságot és biztonságot élvezhet, amely nemigen érhető el a számára másutt. E szerzők ügyét viszi tovább Joel Garreau meglepő lelkesedése a „peremváros” („edge city”) iránt – az olyan területekre irányuló időleges összpontosítás iránt, melyek messze esnek a dolgoktól, kifelé, a földek irányában terjeszkednek, s jórészt közömbösek a káoszt illetően, melyet maguk után hagynak.¹⁴

¹³ Joel Kotkin: *The Next Hundred Million. America in 2050*, New York, 2010.

¹⁴ Robert Bruegmann: *Sprawl*, Chicago, 2005; Joel Garreau: *Edge City. Life on the New Frontier*, New York, 1991; Paul Barker: *The Freedoms of Suburbia*, London, 2009. Lásd még: Paul Krugman: *The Self-Organizing Economy*, Cambridge, MA, 1998, mely kötet a peremvárosok létrejöttét a centripetális és centrifugális erők dinamikájával magyarázza.

Megjegyzés [O17]: Nem vagyok benne biztos, hogy kell az angol is!

Megjegyzés [O18]: hasonlóan...

Megjegyzés [O19]: hasonlóan....

Az urbanizáció eme két – centripetális, illetve centrifugális – megközelítésének a konfliktusa a New Urbanist mozgalom színrelépésekor csúcsondott ki, egyrészt Léon Kriernek munkásságával – aki tanácsadóként vett részt a walesi herceg által szponzorált új mintaváros, a dorseti Poundbury létrehozásában –, másrészt Christopher Alexander és Nikos Salingaros könyveinek a megjelenésével.¹⁵ A New Urbanist mozgalom tagjai a mellett kardoskodnak, hogy az esztétikai döntések az ökológiát illetően nem hogy nem semlegesek, hanem ellenkezőleg, nagyon is belülről érintik a településszervezés egész kérdését. Az amerikai kertváros esztétikája épp annyira a környezetpolitika tükré, mint a városi utcák rivális esztétikája – még akkor is, ha ez a környezetpolitika mindkét esetben valamiféle „láthatatlan kéz” műve. Csakis az esztétikai követelmények figyelembe vételével válhat a kertváros közös lakhellyé, olyanná, ahol a természet még elérhető élvezetét csak még hangsúlyosabbá teszi a vágy, hogy olyan arculatot alakítsanak ki, melyet egyetértés övez a szomszédok közösségében.

Hogy egy ilyen esztétika érvényesülni tud-e, nem választható el attól a kérdéstől, vajon fenntartható-e az eredmény – vajon az emberek képesek-e így élni nemzedékeken keresztül? E kérdésre a válasz Léon Krier szerint (aki ebben Kunstlerrel ért egyet): nem. Más terv szerint kell építkeznünk, ami egyúttal eltérő életmódot is jelent. A „belváros plusz kertváros” elképzelést a többközpontú település eszméjének kell felváltania. Ha már kiköltöznek az emberek, hát költözzenek új városközpontokba, saját közösségi terekkel, közösségi épületekkel, munkahelyekkel és szórakozóhelyekkel: hadd növekedjenek az új települések, ahogy Poundbury növekszik Dorchester szomszédságában – ne kertvárosokként, hanem városokként. Ugyanis így tölthetik majd be a települések eredendő rendeltetését: hogy ne különálló telkek sorjázzanak a senkiföldjén, hanem emberi közösség formálódjon egy

Igencsak érdemes elolvasni, amit Howard Kunstler mond Bruegmann könyve kapcsán, a *Salmagundi*, 152, 2006 őszi számában.

¹⁵ A Kongresszus az új urbanizmusért egy önkéntes amerikai társaság, melynek jelenleg John Norquist az elnöke, s országszerte egyre több követője van az építészek, tervezők és építészeti iskolák köréből. A modernista építészettel és várostervezéssel szembeni értelmiségi fellépésekről lásd Christopher Alexander: *The Nature of Order*, Berkeley, 2002; és Nikos Salingaros: *A Theory of Architecture*, Solingen, 2006. Magam az alábbi két kötettel járultam hozzá az új urbanizmus mozgalmához: *The Aesthetics of Architecture*, Princeton, 1979; *The Classical Vernacular*, Manchester, 1992. Lásd még Léon Krier: *Architecture. Choice or Fate*, London, 1998.

olyan helyen, amely a „miénk”. Az egyre terjeszkedő „sehol” helyett e városok a „valahol” választékát képezhetik majd.

Ennek a megoldásnak létezik előzménye, Londonban. Eredetileg London városa Westminster szomszédságában növekedett, a két település baráti versengése közepette; Chelsea, Kensington, Bloomsbury és Whitechapel lakónegyedei pedig független falvakként, s nem a már meglévő központok túlbujánzásaként gyarapodtak. Hogy ezt az effektust elérjük, Léon Krier szerint csupán egy dologra van szükség – egy átfogó tervre.¹⁶ Nem olyan átfogó társadalmszervezési kísérletekre gondol, amelyek a modernisták képzeletét ragadták meg, hanem inkább azoknak az **esztétikai** kötelezettségeknek a rögzítésére, melyek keretein belül ki-ki saját szükségleteinek megfelelően dönthet.

Mindegy, hogy a Kunstler által megjósolt végben hiszünk vagy Kotkin ünnepezt kertvárosában, netán Krier többközpontú városában, a Jacobs örökségeként megfogalmazott kérdés továbbra is érvényes: miként térhetünk vissza napjaink megnyomorított városaiból egy ökológiailag fenntartható, tartós településformához? Ha a tervezéssel van a baj, hogyan tervezzünk, hogy ezt elkerüljük? S ne volna különbség jó terv és rossz terv között? Végére is nem tervezték Velencét, Epheszoszt, és Bath-t, vagy az urbanizáció ezernyi más csúcsteljesítményét? Tehát a legbölcsebb válasz Jacobs érvelésére talán az, ha rámutatunk a megkülönböztetésre, mely egyfelől a célirányos tervek, másfelől a **polgárok** hallgatóságos kötelei közt áll fenn. Igaz ugyan, hogy a gazdasági koordináció gondjait csak szabad piacgazdasággal orvosolhatjuk, ám a szabad piacgazdaságot mégiscsak törvényekkel teremtik meg. **Járulékos** törvényi kötelek szavatolják, hogy a csalók ne boldoguljanak, s hogy a megállapodásokat a felek betartsák. A törvény azonban nem írja elő gazdasági célkitűzéseinket, ahogyan vállalkozásokat sem kezdeményez. Ugyanez a helyzet a várossal: kell lennie várostervezésnek; viszont a tervezéssel negatívan kell számolni, mint **ami** járulékos kötelezettségek rendszere (nem pedig pozitívan, mintha azt volna hivatott megmondani, mi és hol történjék). Úgy vélem, ez a legfőbb belátás mind Jacobs, mind pedig Krier mondandójában.

Megjegyzés [O20]: aesthetic constraints

Megjegyzés [O21]: civil side-constraints

Megjegyzés [O22]: Legal side-constraints

Megjegyzés [O23]: system of side-constraints

¹⁶ Léon Krier et al.: *The Architecture of Community*, Washington DC, 2009.

Ahhoz viszont, hogy a járulékos kötelezettségek működjenek, már lennie kell valamiféle életnek, mely kötelezhető. Napközben sok amerikai belváros lüktet, holott nem lakják őket. Az ilyen körzetek lakatlan térségekké (*uninhabitats*) válnak: lakhatatlan helyekké. Ahogy általánossá vált a motorizált közlekedés és megjelentek a modern építési technológiák, e helyek rövid időn belül megszűntek városok lenni, üveg- és betontömbök negyedeivé váltak, amelyek fölött néhány portás és takarító örködik anélkül, hogy bárkinek bármi dolga is volna ott, azt leszámítva, hogy a üzelti élet közösen használt eszközeiről van szó. Egy idő után az embereket már az sem érdekli, hogyan is néznek ki ezek az épületek, s csak azt értékelik, amire szolgálnak. Bármit is állít Kotkin, mindez csakis negatívan értékelhető a környezetvédelem szempontjából. Másrészt viszont az amerikai települések egész hagyományával menne szembe, ha azt hinnénk, hogy a kertvárosiasodás folyamatát vissza lehet fordítani. Az amerikai belváros és az azt sújtó leépülés problémájára csak az a válasz adható, hogy meg kell találni a módját, miként lehet a belvárosi régiót a település szerves részévé tenni, még azok számára is, akik a kertvárosban vertek gyökeret, hogy otthon teremtsenek maguknak.

Úgy gondolom, a szépség itt számít igazán, s el is mondom, hogyan. Az idők során az emberek kialakítják a stílusokat, a mintákat és a szótárakat, amelyeknek a városok felépítésében ugyanaz a szerepük, mint szomszédok közt a jó modornak. Ahogy a jó modor, az esztétikai konvenciók is hallgatólagos kötelmekként kell működjenek: nem azt írva elő, mit tegyünk, hanem a módot, ahogyan tesszük azt; hogy bármi legyen is a célunk, ahhoz méltóságteljesen és megfontoltan közelítsünk. A „szomszéd” szó eredetileg azt jelentette – az angolszász etimológia szerint –, aki a „közelben építkezik”. A szomszédságunkban felhúzott házak számítanak nekünk, éppen úgy, ahogy a szomszédaink. Igényt tartanak a figyelmünkre, s alakítják az életünket. Tolakodóak lehetnek vagy nyugalmat áraszthatnak; hathatnak idegenként, de otthonosan is. S azt az esztétikai értékek hivatottak biztosítani az építészeti gyakorlatban, hogy minden épület betöltse elsődleges rendeltetését, nevezetesen, a szomszédos épületek közösségének odaillo tagja kell, hogy legyen. Fontos, hogy az épületek illeszkedjenek, hogy megfelelőképpen álljanak egymás mellett; rájuk is a jó modor szabálya vonatkozik, épp úgy, mint az emberekre. Ez a valódi oka annak, miért fontos a hagyomány az

Megjegyzés [O24]: *uninhabitats* – lakatlan térségek: nem vagyok biztos benne, hogy ez a jó megoldás!

építészetben – olyasfajta gyakorlati tudást ad át, amely elengedhetetlen a jó szomszédsághoz. Az amerikai belváros is lehet szomszédság, még ha csak időszakos szomszédság is, melyet munkaidőben látogatnak. Minél barátságosabb, bizonyosan annál többen költöznek majd a központba, hogy ott telepedjenek meg.

Az építészet nem olyan, mint a költészet, a zene vagy a festészet – nem olyan művészet, amely a tétlenség és a luxus világába tartozik. Fennmarad, tekintet nélkül esztétikai érdemeire, s csak ritkán fejeződik ki benne kreatív zsenialitás. Léteznek nagyszerű építészeti alkotások, s ezek gyakran egyetlen személy munkái – mint Mansart temploma, vagy Borrominié. A legtöbb épület azonban nem nagyszerű és nem is törekedhet erre, ahogy a közemberek sem tartanak igényt a zseni előjogaira, amikor szomszédaikkal diskurálnak. Az építészetben az számít igazán, hogy megjelenjen egy elsajátítható helybéli stílus – egy közös nyelv, melynek köszönhetően anélkül sorakozhatnak az épületeket egymás mellett, hogy bántóan hatnának egymásra.¹⁷

Az eredeti amerikai városokat olyan alapelemek felhasználásával építették, melyek egy háromezer éves, számunkra „klasszicizmusként” ismert építészeti hagyományból származnak. A régi építészeti formában könyvek (például Asher Benjamin bostoni kiadványai 1797-ből és 1806-ból, s a hasonló, melyeknek köszönhetően New England városai egykor barátságos hangulatot árasztottak, beleértve Bostont) példákkal szolgáltak az építőmesterek számára, olyan, egymással harmonizáló és tetszetős formai megoldásokat mutatva be, amelyeket nyugodt szívvel alkalmazhattak anélkül, hogy tönkretették vagy lealacsonyították volna az utcákat, ahol éltek velük. Régi európai városok utcáin látni ugyanezt: nincsenek egységesen kieroszakolt arányok és körvonalak, hanem csak egymással harmonizáló formai részletek, melyek ismétlődéséből táplálkozik a szerves utcakép. A modernizmus nem abban vallott kudarcot, hogy ne épített volna nagyszerű vagy szép házakat – Le Corbusier ronchampi kápolnája, vagy Frank Lloyd-Wright házai főlényesen tanúskodnak ennek az ellenkezőjéről. A modernizmus kudarcában rejlik, hogy egyáltalán nem teremtett megbízható, nehéz vagy új helyzetekben jól használható motívumokat és típusokat, olyanokat, amelyek a

¹⁷ Ezt a megközelítést védelmezem *The Classical Vernacular* (op. cit.) című könyvemben. Lásd még John Silber: *Architecture of the Absurd*, New York, 2007.

már létező városi díszítésbe könnyedén belesímulnának, s megőriznék az utca lényegét, közös otthon voltát. A színvonalvesztésért, mely oly sok belvárosi területet súlyt, az építészet „modernista köznyelve” a felelős. Ennek alapvető eszköze a horizontális rétegek halmozása, kiszögellő és tolakodó sarkokkal, melyek az utcákra való tekintet nélkül épülnek, semmibe veszik az épülethomlokzat koherenciáját, s érthetetlen viszonyban állnak a szomszédos épületekkel.

Az agressziót csak tetézi az új, posztmodern „kütyüépítész”, melyet komputeren terveznek, presszógépek, hajszárítók és számítógépes bigyók alakzatait hasznosítva. Az így készült épületeknek nincs arculatuk, s a hasznosság győzelméről árulkodnak – „kütyü”-jellegükkel a háztartási eszközök esztétikáját kívánják átvenni. Összhatásukban mintha a város nyilvános terének olyan helyé alakítását céloznák, mely lelakott épületbelsőket idéz – akár az utcára borított háztartási szemét. Az ilyen épületek nem képesek beleilleszkedni az utcaképbe, még csak derűsen állni sem a többi épület mellett, már azon egyszerű oknál fogva sem, hogy egyáltalán nem is állnak. Selejtnek vannak tervezve – eldobható építészet, mely irdatlan mennyiségű, nagy energiaigényű anyagokkal dolgozik, hogy aztán húsz éven belül lebontsák. Az efféle építészettel kialakított városképek szemétlerakó helyek benyomását keltik – szétszórt műanyag hulladék halmokét, melyek mindig is az eldobott szemét látványát nyújtják majd.

A hallgatóságos esztétikai kötetmek nem csupán az építészek által alkalmazott anyagok és formák megváltozása miatt tűntek el. Szerepet játszott eltűnésükben az is, hogy egy újfajta tervezés vált uralkodóvá Európa és Amerika városaiban – ez a tervezési mód a szocialista és kommunista politikai próbálkozásokból nőtt ki, melynek szellemiségét a korai modernisták úgyszólván az anyatejjel szívták magukba. A Bauhaus Hannes Meyer irányítása alatt kifejezetten szocialista intézménynek számított, amely Lenin „demokratikus centralizmusát” vallotta; keretei közt született meg az átfogó városfejlesztési terv gondolata, melynek részeként utcákat és településeket töröltek el a föld színéről, hogy munkáslakásokból álló toronyházakat építsenek a helyükre. A várostervezést innentől az építész feladati közé sorolták, akit többé nem a környezetbe illeszkedő egyes épületek tervezése, hanem egész környékek, sőt akár városok újraépítése foglalkoztatott. A

Megjegyzés [O25]: nem vagyok biztos benne, hogy kell-e a kiskötőjel a „kütyü”-jelleg-be!

modernista stílusok a felülről irányított terv szellemiségében fogantak, mely – a szocializmus szelleméhez fogható erővel – egyszerre, s egyforma intenzitással szorította ki a hallgatólagos kötelmeket szellemét mindenütt a nyugati világban. S ahogy a szocializmus, úgy a tervezés új szelleme is ökológiai katasztrófát vont maga után. Jellemző volt e tekintetben Le Corbusier terve, hogy teljesen lerombolja Párizs Szajnáától északra fekvő részét.¹⁸ Miután terveit illetően csalódnia kellett, az építész Algírra vetett szemet, mely város francia fennhatóság alatt állt, s így kevésbé tudta megakadályozni a rombolást. Bár Le Corbusier tervének végül csak egyetlen része épült meg, magát a tervet azóta is szorgalmasan tanulmányozzák az építészeti iskolákban, mert úgy vélik, egy olyan kérdésre kínál nagyszerű „megoldást”, amelyet Le Corbusier előtt soha senki nem vetett fel. A „probléma” nevezetesen az, hogy miként lehet elhelyezni emberek tömegét egy városban úgy, hogy közben a városban való szabad áthaladás is biztosítva legyen.

Corbusier javaslata szerint az autópályákat a levegőbe kell emelni, az embereket pedig az autópályák alatti bérházakba kell seperi. A terv szerint ősi otthonokat és folyosóutcaikat kellett lerombolni, és hatalmas toronyházakkal tűzdelték volna tele az óceán partját, amelyek mellett eltörpülnek a mecsetek és a templomok. Mivel a város választott polgármestere ellenezte a tervet, Le Corbusier a nem választott francia kormányzóhoz fordult, azt kérve tőle, hogy bírálja felül a polgármester döntését. „A tervnek meg kell valósulnia” – írta. „A terv a helyes. A terv minden kétséget kizáróan helytálló.” 1941-ben, amikor Le Corbusier lett a Vichy kormány nemzeti építésügyi bizottságának a vezetője, ragaszkodott hozzá, hogy a saját algíri tervei élvezzenek abszolút elsőbbséget.¹⁹ Maga a városeszmé, mint egy olyan emberi lakóhely eszméje, amely szervesen nő ki a szomszédságban élők szükségleteiből, morális és esztétikai értékekkel összhangban, amelyek előírások nélkül szabnak határt a tetteknek, idegen volt attól, ahogy az építész küldetését Le Corbusier fogta fel.

¹⁸ Le Corbusier-ről lásd Theodor Dalrymple: „The Architect as Totalitarian”, *City Journal*, 2009.04.19.

¹⁹ Lásd Silber: op. cit..

A tervező mentalitás Nagy Britanniában a második világháborút követő években, a szocialista kormány idején vert gyökeret. A központi kormány, a helyi hatóságok és az építészek készséggel fogtak össze, hogy felvespörjék a zsúfolt és egészségtelen nyomornegyedeket, lakosságukat pedig világos és nyílt terek fölé magasodó higiéniás toronyházakba tereljék. Ezt a receptet, mely a városi munkásosztály életkörülményeinek a javítását célozta, nem annyira Le Corbusier-től, hanem az orosz konstruktivistáktól és a Bauhaustól kölcsönözték. Úgy tűnik, akkoriban mégis minden építész helyeselte, s mivel egybeesett a szocialista programmal, miszerint a lakhatás biztosítása valójában az állam feladata, az új program vitathatatlan előnyt élvezett a közös utcát övező magánházak régi receptjével szemben – mely amúgy is inkább a szabadság velejárója volt, mintsem tudatos választás eredménye.

A modernista lakhatási projekttel szemben nem annyira a kritikusok, mint inkább azok az emberek léptek fel, akiket az szolgálni volt hivatott. A tervezők meglepetésére az emberek egyre inkább szembeszegültek azzal, hogy lerombolják az utcákat és elsöpörjék meghitt kiskertjeiket. A munkások világossá tették, hogy nem szeretnek a magasban lakni – ahogy az ablakban állva a semmibe bámulni sem. Az utca életét akarják; érezni az életet maguk körül, s ugyanakkor tudni azt, hogy bármikor elvonulhatnak, vagy részt vehetnek benne. Maguk mellett akarnak szomszédokat, nem pedig fölöttük vagy alattuk. Barátságos szobákban akarnak üldögélni, nyitható és csukható régimódi ablakokkal, s hallgatni a járókelők zaját. S a többségük saját otthonot akar, nem pedig olyan ingatlant, ami a helyi önkormányzat tulajdonában van és nem örökölhetik a gyerekeik. A munkásosztály kaszárnyásítását tehát maguk a munkások utasították vissza, akik – így és számos egyéb módon hangot adva annak – nem mutattak hajlandóságot azt tenni, amit a szocialisták mondanak, míg csak az állam rá nem kényszeríti őket.

A toronyház története jó példázata, hogy az esztétikai normák semmibevétele miként vezet ökológiai katasztrófához. A régi utcák költséges lerombolása és az új lakótömbök költséges felhúzása néhány év leforgása alatt az új építmények még költségesebb lebontásához vezetett – s a kétségbeesett, ám végül hiábavaló kísérlethez, hogy valami emberibbél váltsák ki azokat. A próbálkozás azért volt hiábavaló, mert a közösségeket, amelyekre az épületek rá voltak utalva, hogy az emberi élet patinája hassa át őket, ekkorra már

tönkretették, jóvátehetetlenül megsemmisítette őket az atyáskodó állam terve, melyet az ő boldogságukra álmódott meg. Az eredmény egy önfenntartó lakókörzet elvesztése lett, s városaink központjába olyan környezetek telepítése, melyeket senki sem szeret.

A belvárosfejlesztések sem sikerültek jobban. Az üveggel borított acélvázás blokkok, melyek homlokzat nélkül épültek, s közömbösen a szomszédságukkal való összhang iránt, teljességgel képtelenek bizonyultak alkalmazkodni. A hagyományos építészet a forma **mindenre kiterjedő voltára** összpontosít, vagyis a részletekre, amelyek hallgatólagos tudást hordoznak arra nézve, hogyan éljünk együtt egy épülettel, és hogyan alkalmazkodjunk hozzá. Tehát a hagyományos építészet viszont hozzánk alkalmazkodik. A mi szokásainkhoz illeszkedik, **védelmébe** vesz mindent, amit teszünk. Fenn is marad – ahogy Róma, Párizs és Helsinki fennmaradt, vagy ahogy Georgetown, Greenwich Village és Alexandria óvárosa fennmaradt, a zónatörvények ellenére, melyek pedig csökkentik alkalmazkodó képességüket a modern igényekhez. A modernizmus építészete rendszerint képtelen kibújni a saját bőréből, így az építészek abból indulnak ki, hogy az épületeik húsz évig fognak állni. Ezzel a gondolkodással az ember nem épít települést, még kevésbé szomszédságot. Így csak egy méregdrága és ökológiailag pusztító sátrat konstruálunk. A lebontásával járó környezeti kár óriási, és legalább annyi energiába kerül a lebontása, mint a felépítése, és megint annyiba az, amit a helyére építenek. Az ökológiai csapást csak súlyosbítja, hogy az épületszerkezetekben fő alkotóelemként betont és a fémötöveteket használnak, melyek fokozott széndioxid-kibocsátást generáló anyagok.

Ne feledkezzünk meg arról a nagyszerű emberi felfedezésről sem, amit ablaknak hívnak! A hagyományos formatan szerint épített házak ablakai barátságos, emberi tartozékok – ők a ház szeméi. Forróságban ki lehet őket nyitni, hogy beengedjék a szellőt és biztosítsák a légmozgást. Hideg időben be lehet őket csukni. Egyszerű szegéllyel vannak díszítve, s gyakran előfordul, hogy párkánygerendával és zárókővel ékesítik őket, melyek az arányaikat hangsúlyozzák. Az ablakok a homlokzat belső rendjébe illeszkednek, így hamar felfedezzük az ablaksorhoz illő kaput vagy manzárdablakot, melyek jól mutatnak mellettük. Mindebben rengeteg olyan gyakorlati tudás halmozódik

Megjegyzés [O26]: Nem találok a megfelelő szót ide (to adapt)!

Megjegyzés [O27]: *generality of form* – az „általánosság” ellentmondani látszik a „részletek”-nek, ezért választottam a „mindenre kiterjedő volt”-ot.

Megjegyzés [O28]: Ingadoztam a „védelmébe vesz” és a „meltányolva” (*shelters*) között.

fel, ami **esztétikai** előírásokból fakad, valahogy úgy, ahogy üzleti megállapodások és tranzakciók jönnek létre a jó modernak köszönhetően.

Megjegyzés [O29]: *side-constrains*

Ez az ablakhoz, annak szépségéhez és funkciójához kapcsolódó tudás megőrződött az amerikai kertvárosban, de már nem maradt meg az amerikai városban. A modern belvárosi épületek ablakai nem szemek; nem teszik emberivé az épülethomlokzatot; nem sugallnak megismételhető formát vagy mintázatot és semmit sem **írnak** elő arra nézve, mit lehet és mit nem melléjük, föléjük, vagy alájük helyezni. Nem lehet kinyitni őket forróságban, és megakadályozzák az épület külseje felőli légmozgást. Ennélfogva az épület egész évben eszi az áramot, télen fűteni kell, nyáron pedig hűteni, a belső térben cirkuláló állott levegő pedig felkapja és továbbadja az ott tartózkodók betegségeit – a jól ismert „beteg-épület-szindrómát” produkálva ezzel. Az eredmény nem egyszerűen esztétikai katasztrófa, hanem ökológiai is. Egyben jó példa a modern világ egy fontos jellemzőjére: hogy állhatatosan dolgozik azon, hogy eltékozzon a felhalmozott **tudást**. A modernizmus építészeti köznyelve, amely az épületeket valamiféle láthatatlan vasbeton tartószerkezetre felhúzott füstüveg függönyként álmodja meg, egyszerre tükrözi a tudatlanság példátlan térnyerését, s hordoz magában óriási ökológiai veszélyt – és az építészek és szakmájuk teoretikusai irdatlan mennyiségű szellemi munkát öltek abba, hogy elérjék mindezt.

Megjegyzés [O30]: *lay no constraint on* – talán jó a „nem írnak elő”, de a megoldás függhet a side-constraints fordításától másutt.

Az építészet azért szolgál különösen szemléletes példával, mert mindenki számára nyilvánvaló, hogy a mód, ahogy építkezünk, meghatározza otthonunk természetét, ahogy a megóvásához való hozzáállásunkat is. De bennünket, embereket mindenütt a szépség vezérel, ahol csak igazodni igyekszünk a világhoz és szeretnénk, hogy az is igazodjon hozzánk. Belőle fakad a természet és az élővilág iránti szeretetünk, hogy tiszteljük a **földet** és az óceánokat, s hogy fontosak számunkra a tavak és a vízi utak. Az *oikophilia* lényege ez, mely rámutat a piac árai és az otthon felbecsülhetetlen értékű dolgai közt húzódó mély szakadéokra. Ahogyan Mark Sagoff megmutatta, hamisan írja le a környezeti értékeket az a kísérlet, mely a fogyasztók fizetési hajlandóságának a terminusaiban igyekszik kifejezni azokat. A környezetről

Megjegyzés [O31]: *modernist vernacular*

Megjegyzés [U32]:

Megjegyzés [U33]:

Megjegyzés [U34]: Nagy betű (Föld)?

való gondoskodással olyan **vonások** folytonosságát igyekszünk biztosítani, mint a szépség, mely nem beárazható.²⁰

A **szépség** iránti érzék megálljt parancsol a pusztításnak, mivel tárgyát pótolhatatlanként mutatja fel. Nem az *oikophilia* egésze, s nem is csak azok sajátja, akik elégedetten élnek ott, ahol élnek: pusztán csak egyike a számos mozzanatnak, melyek révén a **heimatlich** teremtmények az állandóság látszatával ruházzák fel a világukat. Hasonló késztetés az alázat – az emberi állapot ősi jellemzője, amelyet itt-ott Jonas is említ, a kortárs környezetvégek azonban nem túl gyakran hivatkoznak rá. Aki **Pauszaniaszt**, a második századi görög földrajztudóst és utazót olvassa, észre fogja venni, hogy az istenek templomai, a szent ligetek és a hősök sírjai Pauszaniasz látogatásai idején érintetlenek voltak, noha évszázadok óta a helyükön lehetnek.²¹ A szent helyeket, a hozzájuk tartozó erdőket és patakokat közvagyonként óvták a régi vallás papjai és a hívek, mígnem a kereszténység mindent el nem söpört. Az alázatosság tiltotta, hogy pusztulni hagyják őket, és Pauszaniaszt is az alázat ösztönözte, hogy felkeresse e helyeket és megörökítse varázsukat.

Az alázat egyetemesen emberi, s miként Simon Schama rámutatott – gyönyörű vallomásában, mely a tájművészetről és a letelepedést övező mítoszokról és misztériumokról emlékezik meg –, a földet és a tájat az ember mindig is szentként ábrázolta, amikor csak megerősíteni igyekezett a kötelékeket, melyek a világhoz fűzik.²² A szentség efféle megtapasztalása mélyen kötődik az emlékezethez. Mindnyájan hordozzuk magunkban az ősi kötődés emlékképeit. Az emlékezet kiigazítja és elrendezi mindazt, amire emlékezünk, s az **oikosz** emlékképét is legalább annyira a képzelet, mint a valóság szerint rajzolja meg. Amikor Mickiewicz a *Pan Tadeuszban* a régi Litvániára emlékezik, vagy Proust felidézi Combray-t, látjuk a folyamatot, ahogy az elveszett otthon szakralizálódik, s megtisztul minden irritáló köznapiságától. Az amerikai környezetvédő mozgalomnak az amerikai táj szentségébe vetett **szilárd** hit adta a kezdőlökést. Thoreau és Emerson, Muir és a Hudson **folyó** festői szavakkal és színekkel zengtek himnuszokat az őket körülvevő táj lenyűgöző szépségéről, s eltökélten igyekeztek kellően erős

Megjegyzés [O35]: persistence - fennmaradását/maradandóságát

Megjegyzés [O36]: sense of beauty – az érzet kevés ide, de az „értelem” nem jó.

Megjegyzés [O37]: kell a magyar?

Megjegyzés [O38]: motive

Megjegyzés [O39]: motive

Megjegyzés [O40]: Ugye így, nem pedig Pausanias?

Megjegyzés [O41]: vagy oikos?

Megjegyzés [O42]: powerful sense of

Megjegyzés [O43]: Nagybetű? – Folyó?

²⁰ Sagoff: op. cit.

²¹ Pausanias: *Description of Greece*, New York, 2007; magyarul uő.: *Görögország leírása*, Budapest, 2000.

²² Simon Schama: *Landscape and Memory*, New York, 1994.

alázatot ébreszteni közönségükben is, mely ellensúlyozhatja az Istenadta vadont fenyegető fosztogatást.

Ez a motívum nem tűnt el: megörökítve látjuk a kortárs amerikai művészetben, Wendell Berry költészetétől Eudora Welty történeteig, s Ansel Adams fényképeitől névrokona, John zenéjéig. Nagy-Britanniában Seamus Heaney költészetének, David Matthews zenéjének és David Inshaw képeinek is központi motívuma. Franciaországban kifejezetten ezt szólaltatja meg Messiaen és Dutilleux zenéje. S amikor a hétköznapi emberek emelik fel a szavukat szeretett helyeik és tájékaik védelmében, ott is mindig a természetes alázatot érhetjük tetten. Jól szemléltetik ezt az utóbbi idők környezetvédelmi összecsapásai Nagy-Britániában. Amikor a kormányzati minisztériumok és a várostervezők egy kies tájon áthaladó út megvalósítására tesznek javaslatot, hogy repülőteret bővítsenek vagy engedélyezzék egy bevásárlóközpont létesítését, az emberek nem csupán azért tiltakoznak, mert a beruházás főlöszeges, csúf és a társadalomra nézve bomlasztó. Egyenesen „erőszaknak” nevezik a tervet, és gyakran készek személyes áldozatot is hozni az ügyért: bulldózerek elé fekszenek, fákhöz láncolják magukat, s ócsárolják a vandálokat és a tájképrombolókat, akik lábbal tapossák, ami az emberek számára kedves. Azok, akik a Twyford Down-on áthaladó autót megépítése ellen tüntettek, és azok, akik a „Bath kifosztása”-ként emlegetett tervek megakadályozására alapították meg a Bath Preservation Society-t, az ellenzett beruházásokat „megszentségtelenítésnek” nevezték.²³ Megszentségteleníteni csak azt lehet, ami szent; az általános hajlandóság pedig, hogy a környezet ellen elkövetett vandalizmust e szóval írják le, egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az emberekben ma is eleven az érzület, amely Pauszaniaszt ösztönözte. A szent hely eszméje azonban nem kizárólag a letelepedéshez és a civilizációhoz kötődik. Szentként tisztelni a földet, a zsákmányt és az élőhelyet – jól ismert jellemzője ez a vadászó-gyűjtögető társadalmaknak (erről meghatóan ír Hugh Brody az észak-kanadai inuit-eszkimókról szóló beszámolójában), s nyilvánvalóan életfontosságú ökológiai szerepe volt ennek a pleisztocén körülmények közt, amely korból mindannyian származunk.²⁴ A szent dolgoknak kivételes a státuszuk, hiszen távoliak a számunkra,

Megjegyzés [O44]: *contests*

Megjegyzés [O45]: „*violation*”

Megjegyzés [O46]: „*sack of Bath*”

Megjegyzés [U47]:

Megjegyzés [O48]: *animated Pausanias*

Megjegyzés [U49]: Új bekezdés (a sablon felmondta a szolgálatot)

Megjegyzés [O50]: kötőjellel?

²³ Adam Fergusson: *The Sack of Bath*, Salisbury, 1973.

²⁴ Brody: op. cit.

ugyanakkor mélyen kötődnek jólétünkhöz. Azt, ami szent, nem érinthesi profán kéz. Ám különleges alkalmakkor, melyeket rituálék és megtisztulási aktusok jelölnek ki, hasznát vehetjük. A pap, a segédje és a beavatott részt vehetnek az áldozati aktusban, és ihatnak a szent borból. Ha ugyanezt a nem beavatottak vagy hitetlenek teszik, szentségtörést követnek el. Végigtekintve a földön, ahonnan a vadászó-gyűjtő ember rendszeresen szerzi élelmét, tisztában van azzal, hogy van egy helyes és egy helytelen módja, ahogy bánhat vele, tudja, hogy a helyes mód egy „sorsközösség” a törzssel, hogy a többi törzset ebből ki kell zárni, s hogy a vadászatnak megvan a maga szentesített módja – az a mód, mely évszokról-évszakra biztosítja a zsákmányt. Ha idegen hatol be a tájra és olyan fegyverekkel orosza el a zsákmányt, melyek nem tisztelik azt, a törzs tagja gyalázatosnak és tisztátalannak fogja őt tekinteni. John Ruskin, aki azáltal formált jogot a Tóvidékre, hogy minden részletet a szívébe zárva barangolta be azt, épp így tekintett a betolakodó vasútra, melyet az általa legszentebbnek vélt dolgok elleni támadásnak tekintett.²⁵

Ruskin érdekes eset. Nemcsak azért, mert a tizenkilencedik századi környezetvédő mozgalom egyik nagy alakja volt, hanem azért is, mert egész gondolkodását áthatotta a szent fogalma, noha vonakodott azt bármely szigorúan vett vallási hittel összefüggésbe hozni. A *Seven Lamps of Architecture (Az építészet hét lámpása)* című munkájában arra vállalkozik, hogy ráébressze az olvasót: szépen építeni annyi tesz, hogy örökké építünk, azaz az örökkévalóságnak fejet hajtva építkezünk. Az építésznek el kell távolodnia a földi érdekektől és számításoktól, félre kell tennie az anyagi célokat, s ehelyett olyan ajándékkal kell gazdagítani a teremtést, mely túlél majd minden egyes múltó funkciót, melyet szolgál. Ebből a forrásból fakad Ruskin kiállása a gótika mellett, s a természet és a táj iránti mély vonzalma hasonlóképpen. Nem muszáj osztanunk a szűk esztétikát, melyet Ruskin vallott, de nem tagadhatjuk, hogy írásai és kampányai az *oikophilia* megnyilvánulásai annak legszenvedélyesebb és leginkább magával ragadó formájában, s azt mutatják meg, hogy a szép és a szent az ökológiai elkötelezettség egymással érintkező tárgyai. Hatalmas tekintélye elsősorban annak köszönhető, hogy képes volt beláttatni olvasóival: nemes és megszentelt

Megjegyzés [O51]: *marked out*

Megjegyzés [O52]: *can be bent to our uses*

Megjegyzés [O53]: *Eucharistic wine – Úrvacsorai bor?*

Megjegyzés [O54]: *Eucharistic wine – Úrvacsorai bor?*

Megjegyzés [U55]: *"communion"*

Megjegyzés [O56]: *a „communion” with the tribe*

Megjegyzés [U57]: *method*

Megjegyzés [U58]: A jegyzetben kell az oldalszámot rövidítő "o."? Mi a gyakorlat?

Megjegyzés [U59]: *must detach himself*

Megjegyzés [U60]: *contiguous objects of ecological concern*

Megjegyzés [U61]:

Megjegyzés [U62]: *influence*

²⁵ John Ruskin: *Railways in the Lake District* (1876), in. E. T. Cook és Alexander Wedderburn (szerk.): *The Works of John Ruskin*, London, 1903–12, 34. kötet, 141. o.

dolgok közt élnek, viszont az ipar és az energia és a haladás új világa minden egyes ponton a megszenteltetésre kísért, s erre képessé is tesz bennünket. Így Ruskin jól példázza a modern természetvédő mozgalmak egyik legfontosabb jellemzőjét, azt, ahogy a szent eszméje túléli a vallásos hit alkonyát, s egy új és földközeli erőre kap, minthogy az emberek egy olyan világnak igyekeznek a gondját viselni, amely többé nem számíthat Istenre mint védelmezőjére.

Fel kell ismernünk a különbséget ama vallás közt, mely a megváltást célozza, illetve ama vallás közt, mely a szent közvetlen jelenlétére összpontosít, ahogyan az itt és most tárul fel. A kettő vegyülhet egyetlen hitben is; ám az bizonyos, hogy igen eltérő ösztönzőerőkről van szó. S míg a megváltásnak a környezettudatos mozgalomba átsorduló szomjúhozása káros hatásokkal járhat, addig a szent helyekkel való törődés, az irántuk megnyilvánuló odaadás valós gátat szab a pusztításnak. Ez a szent helyekre irányuló szeretet része a vallás domesztikálásának – annak a folyamatnak, amely már két évezrede munkál a keresztény hiten, helyi szentekhez és kegyhelyekhez, városokhoz és polgári szertartásokhoz, sőt (miként az Anglikán Egyház esetében) egy nemzethez és annak törvényéhez kötve azt.

Nem csak a vallásos hívők azok, akiket megérintenek a szent dolgok. Van valami, ami minden olyan tudományos elemzésből kimarad, mely a környezetünkhöz fűződő kapcsolatunkról kíván számot adni, ez pedig az Én és a Te találkozása, s a felelősségérzet, mely abból fakad. Az Én-Te viszony jelen van abban is, ahogy a világ kihívásainak megfelelni igyekszünk. S gyanítom, hogy akik számára vonzó a Gaia hipotézis vagy a „mélyökológia” hívó szava, valójában annak egy módját igyekeznek újra felfedezni, hogy a környezethez fűződő viszonyukat személyessé tegyék, oly módon, hogy a bennünket minden oldalról övező „Az” egyszer csak „Én”-né váljék. A Földet – úgy érzik – csak akkor lehet megvédeni, ha valamiképpen úgy képes hozzám fordulni, ahogy a személyek teszik. Mint pusztán „Az”, a Föld védtelen marad az emberi kizsákmányolással szemben.

Rilke azt kérdi a Földtől a *Duinói elégiák* kilencedikében, „Nem álmod-e az, hogy egyszer láthatatlan légy?” Ez a rendkívüli költemény egy teljesen új világviszonyba szólít bennünket, olyanba, amely késelem nélkül azonosul a válsággal, melyben egy ideje élünk. Rilke szerint nem szabad többé úgy

Megjegyzés [U63]: *is focused on*

Megjegyzés [U64]: *motives*

Megjegyzés [U65]: *care for*

Megjegyzés [U66]: *domestication - háztiasításának? / megszelidítésének? - nem hangzik túl jól egyik sem - a letelepítésének? hát, nem tudom...*

Megjegyzés [U67]: *in our response to - a felel-t akartam használni (mint ami része a felelősségnek, az angolban is).*

Megjegyzés [U68]: *Kis betű?*

Megjegyzés [U69]: *invites us into*

bánnunk a Földdel, mint ami egy a sok tárgy közül, mintha tisztán csak használati értékkel bíró dolog volna, mely nem tarthat igényt az elköteleződésünkre. A Földnek a gondolkodás, a megnevezés és a szeretet világában kell helyet kapnia, hogy másként létezhesen – ahogy a szeretők egymás érzelmeiben léteznek, ahogy a múlt az emlékezetben él, s ahogy a jövő mint valami mag foglaltatik leginkább reflektált lelkiállapotainkban. A Föld mindannyiunk részévé kell váljon, nem tárgyként, hanem mint alany, szemtől szembe szólva hozzám. Ez a nagyszerű *Verwandlung* – az átlényegülés –, amely a Föld „sürgető parancsa”. S hogy ezt beteljesítsük, másként kell élnünk, egy bizonyos gyöngédséggel a helyek és azok történetei iránt, a dolgok iránt, melyeket látunk és nevükön nevezünk, minden dolog iránt, mely „nemzedékeken át alakulva kezűgyünkbe esik, a miénk s ott él a szemünkben”. A Föld átlényegülése nekünk magunknak az átlényegülése. Fel kell hagynunk a szokással, hogy használjuk a dolgokat, s meg kell tanulnunk ehelyett magasztalni őket; az *Elégiák* a „dicsőítők kézikönyve” azok számára, akik a Föld szerelmesei.

Rilke kísérlete egy volt a közelmúlt számos kísérlete közt, hogy reszakralizálja a Földet, bármiféle isten segítsége nélkül. A költő elutasított mindenfajta transzcendentális hitet, s azt vallotta, nem létezik túlvilág, hanem csakis ez az egy élet a Földön, melyet elvesztegethetünk vagy beteljesíthetünk, döntésünk szerint. Ám hitte azt is, hogy az élet szent, ahogy minden létező is az, amivel csak dolgunk van az élet folyamán. Rilke célja az volt a *Duinói elégiákban*, hogy abból a nyersanyagból merítsen, melyből a szent valamennyi tapasztalata ered – nevezetesen, a megtestesülés személyes tapasztalatából –, s hogy azt a nihilizmusból kivezető út kiépítésére használja. A Föld nem csak tárgyak halmaza; saját alanyisága van, s ezt az alanyiságot bennem valósítja meg.

Érvelésem egy kritikus ponthoz vezetett bennünket. Az utóbbi két fejezet arra tett kísérletet, hogy felfedezze és feltárja az emberi lélek mélyén gyökerező, rokon készletések egy körét, olyan készletéseket, amelyek természettől fogva lakoznak bennünk, s amelyek számtalan módon megnyilvánulnak – az otthon, a szépség és a szakralizáció eszméiben, a felelősségérzetben és a hagyományozásban, a távoli nemzedékekről való gondoskodásban és a hozzánk tartozók iránti szeretetben. Ezek a készletések

Megjegyzés [U70]: *naming*

Megjegyzés [U71]: *which addresses me I to I.*

Megjegyzés [U72]: Scruton: *insistent demand*
 ↔ *urgent command*, A. S. Kline fordításában: *The Poetry of Rainer Maria Rilke*, 2001:
<http://www.poetryintranslation.com/klineasrilke.php>
 ↔ Szabó Ede: "Sürgető feladatod"

Megjegyzés [U73]: Szabó Ede fordítása –
<http://mek.oszk.hu/00400/00474/00474.htm#d6705>

Megjegyzés [U74]: *to praise them - fő fordító: tisztelettel bánni velük*

Megjegyzés [U75]: *first-person experience*

Megjegyzés [U76]: *it has its own subjectivity*

azonban erősen helyhez kötöttek. Megkülönböztetik, ami a miénk, attól, ami az övék, az otthont az idegen területtől, azt, ami hozzám tartozik, attól, ami nem. Talán hagyatkozhatunk rájuk, hogy biztosítsuk a kisebb közösségek megfelelő irányítását és a helyi lehetőségek kezelését, leválasztva a környező zűrzavarról. Csakhogy a környezeti gondjaink ma globálisak, nem helyiek; az e gondokat kiváltó zűrzavar nem orvosolható kisléptékű önszabályozó rendszerekkel, ahogyan nem kezelhető olyan készletekkel sem, melyek arra tanítanak, hogy óvjuk az otthonunkat. Csak nagyléptékű megoldások kezelhetik a környezetszennyezés, az erőforrások kimerülése és a globális felmelegedés problémáit. Ezeket a megoldásokat viszont, ahogy a problémákat is, nemzetközi összefogással kell meghatározni, s globális megállapodásokkal és a globális kormányzás új formái révén kell érvényre juttatni őket, olyanok révén, melyekben a nemzetállamok érdekeit félreteszik és a bolygó egészének a javát tartják szem előtt.

Legalábbis így fest a radikális környezetvédők sürgető felhívása. A következő fejezetben megpróbálok válaszolni rá, s igyekszem megmutatni, hogy valójában az *oikophiliában* bizhatunk a leginkább, globális szinten csakúgy, mint helyi szinten.

Megjegyzés [U77]: *management of local amenities*